

ҲУРМАТ КАТЕГОРИЯСИНИНГ МУЛОҚОТ САМАРАДОРЛИГИНИ**ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛ СИФАТИДАГИ МОҲИЯТИ****(ЯПОН ТИЛИ МИСОЛИДА)****Ачилова Озода Фарходовна**

СамДЧТИ (PhD)

Аннотация

Ушбу тезисда япон тилида ҳурмат категориясининг мулоқот самарадорлигини таъминловчи омил сифатидаги моҳияти ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, япон мулоқот матнида қўлланиладиган япон тилига хос махсус қоидалар, грамматик конструкциялар ҳамда ҳурмат ва камтарликни ифодаловчи birlikлар ҳақида тўхтаб ўтилган.

Калит сўзлар: мулоқот (人間関係), маданият, нутқ, хулқ-атвор, этикет, birlikлар.

Ўрганилаётган лисоний ва нутқий муаммолар орасида шахслараро мулоқот (人間関係) ва маданиятлараро мулоқот (国際的コミュニケーション) ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга.

Инсон нутқий хулқ-атворини бошқариб турувчи омиллардан бўлган ва замонавий тилшуносликда “этикет” термини билан белгиланган воситалар ҳар қандай маданиятнинг муҳим таркибий қисмидир.

Айниқса, япон лингвомаданиятида сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги мулоқот этикети қадимги даврлардан мукамал шаклланган бўлиб, унга бугунги кунга қадар диалогик нутқ жараёнида тўлиқ амал қилиниб келинмоқда.

Бундай нутқий этикет қонун-қоидалари қаторига, асосан, 挨拶 (саломлашиш), 伝達 (муурожаат қилиш), 別れ (хайрлашув), 自己紹介 (танишув), 詫び (узр сўраш), 感謝 (ташаккур билдариш), 祝い (қутлов), 願い (истак-хоҳиш билдириш), 依頼 (илтимос), お世辞 (хушомад) каби турлари киради.

Ижтимоий нуқтаи назардан меъёрий ва ғайримеъёрий нутқий хулқ-атвор турларини таснифлаш мумкин. Шахслараро муносабат меъёрий талабларига ҳамда умумжамият қоидаларига ҳозиржавоб хулқ-атвор этикетга мос келувчи деб қабул қилинади. Жамиятда инсон хулқ-атворини бошқариб туриш усули сифатида этикет фақат дипломатик мулоқотдагина эмас, балки маърифатли суҳбатдошларнинг норасмий алоқаларида ҳам намоён бўлади.

Японзабон суҳбатдош билан мулоқотга киришувчи ҳар қандай шахс, авваламбор, мулоқот жараёнининг расмий ёки норасмий кечишидан қатъий назар, япон лингвомаданияти асосида белгиланган ҳурмат ва камтарлик оттенкаларини белгилаб берувчи грамматик бирикмалар, 慣用句 (фразалар) ва қўшма сўзлардан ўринли ва тиниқ

оҳангда фойдаланиши талаб этилади. Ушбу талабларнинг диалогик мулоқот жараёнидаги воқеланиши кўпинча ҳурмат-эҳтиром ва камтарлик категорияларининг ифодаси деб таърифланади. Ушбу категориялар тил ва жамият тараққиёти таъсирида турли ўзгаришларга ва янгиликлар киритилишига учраб келаётган бўлса-да, улар сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги нутқни мулоқот қоидаларининг янада сайқал топишига шароит яратади.

Айниқса, прохибитив ёки пермиссив нутқий актлар ижросида сўзловчининг ҳурмат-эҳтиром ва камтарлик категорияларидан моҳирона ва жўяли фойдалана олиши асосида нутқ ва ундан кўзланган мақсад самарадорлиги тўлиқ таъминланади. Масалан:

「大丈夫だよ。連絡があるまで保管しておくから、心配しないでいいよ。」(高木敏子「ガラスのうさぎ」, 72 б).

Ҳаммаси жойида. Хабар келгунича сақлаб тураман, хавотир қилма.

Ушбу нутқий акт ўзида мулоқот матнининг иккита интенциясини акс эттиради. Унинг бирламчи маъноси хавотир қилиш ҳаракатини тақиқлаш бўлса, иккиламчи маъносида “хавотир қилмасанг ҳам бўлаверади” қабилидаги пермиссивлик оҳангини идрок этиш мумкин. Шунингдек, жумла охиридаги 「～ないで」 тақикни ифодаловчи ҳамда 「～いいよ」 ижозатни ифодаловчи бирикмалар сўзловчини адресатга нисбатан ўта яқин муносабатдаги шахс эканлигига ишора қилади. Ушбу шакллар нутқ самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Масаки Ямаоканинг фикрича, ҳаракатга ундовчи мулоқот матнида ҳурмат ёрдамида мулоқотдошларнинг инсоний муносабатлари ўрнатилади ва мулоқотнинг силлиқ давом этиши таъминланади (山岡, 2002:17).

Япон дискурсида ҳаракат категорияси ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, мураккаб тизимни ташкил қилади. Ушбу тузилманинг ташкил қилувчи лисоний шакл-сиймоси, уларнинг у ёки бу жанрдаги матнларда фаоллашуви ва кундалик мулоқот вазиятларида намоён бўладиган фарқловчи белгилари анча кенг миқёсда ўрганилган.

Маълумки, япон тили таълимотида “敬語表現”, яъни ҳурмат нутқи қоидаларига амал қилиш мажбурий тамойиллардан бири бўлиб, у нафақат лексик-грамматик бирликлар, шакллардан фойдаланишни, балки турли прагматик омилларда мурожаат қилишни тақазо этади. Зотан, япон тилида грамматик шакллар орқали нафақат назокатлилик, ҳурмат, эъзозлаш, сўзловчининг камтарлиги, адресатга бўлган диққат эътибори, тингловчи фикрининг жамланиши, ижтимоий келиб чиқишга қатъий бўйсиниш, шу билан бир қаторда, ўзаро расмийлик муносабатлари ифода этилади.

Японияда ҳаракатга ундовчи нутқий актлар тизимида ҳурмат тамойилининг аҳамияти ҳақида бир қанча илмий ишлар олиб борилган. Жумладан, 北尾(Китао,1988), 生田(Икеда,1997) каби тилшуносларнинг изланишларини эслатиш мумкин. Масалан, Китао (1988) қуйидаги жумлаларни ҳурмат категорияси асосида талқин қилади:

「もし差し支えがなければ窓を開けて下さいますか。」

Агар қарши бўлмасангиз, деразани очиб юбора оласизми, илтимос.

「もし可能なら窓を開けて下さい。」

Агар мумкин бўлса, деразани очинг, илтимос.

「窓を開けられますか。」 *Деразани оча оласизми?* (北尾、1988)

Келтирилган жумлаларнинг барчаси ҳаракатга ундовчи буйруқ гаплар сифатида қабул қилинади, лекин уларнинг структураси сўроқ шаклидаги иккиланиш ҳолатини кўрсатади. Ҳар бир нутқий актнинг ягона интенцияси суҳбатдошга деразани очтириш бўлса-да, ушбу мақсад ҳурмат тамойилининг турлича кўринишида воқеланган (北尾、1988). Япон мулоқот маданиятида бундай императивликнинг бевосита ёки ҳеч қандай эҳтиром белгиларисиз баён этилишига нутқ одоби йўл қўймайди. Демак, этикет нутқ мақсадига эришиш учун сўзловчида умид уйғотувчи риштадир ва эҳтиром тамойилига бўлган эътибор қадимги даврларданок шакллана бошлаган. Япон тили соҳиблари мулоқот жараёнида ижро этиладиган ҳар қандай нутқни ҳурмат ва камтарлик ёки камтарлик ҳамда хушомад нутқий актининг мезонлари билан бойитишга ва бу эса нутқий мулоқот бардавомлигини белгилашга ҳамда самарали кечишига катта умид боғлашига асос бўла олади деб ҳисоблашади. Ушбу фикр япон миллатининг диний эътиқодлари, дунёқараши ва асосийси табиатга бўлган муҳаббатини ҳурмат ва эҳтиром билан изҳор қилиши орқали сайқалланиб келган.

Адабиётлар

1. Kitao K. A study of Japanese and American perception of politeness in requests // Doshiba studies in English, vol. 50., 1990. - P. 178-210.
2. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. - Винница, 2006. - С. 138.
3. Содикова Ш. Ўзбек тилида ҳурмат маъносининг ифодаланиш усуллари: Филол.фан.номзоди.дисс. - Т., 2008. - Б.140 .
4. Такаги Тошико (高木敏子) 「ガラスのうさぎ」、東京：理論社、2001.- P.174.
5. Ямаока Масаки (山岡政紀) 「発話行為と発話機能の比較」、くろしお出版—2002. - P. 3—4.
6. Ямаока Сеики (山岡世紀) 「日本語の述語と文機能」、くろしお出版—2000. - P. 201.